

TOMISLAV MARASOVIĆ

ZAŠTITA
GRADITELJSKOG
NASLJEĐA

DRUŠTVO KONZERVATORA HRVATSKE — ZAGREB

SVEUČILIŠTE U SPLITU, FILOZOFSKI FAKULTET U ZADRU, OOUR SPLIT

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU, ARHITEKTONSKI FAKULTET,
POSTDIPLOMSKI STUDIJ GRADITELJSKOG NASLJEĐA, SPLIT

TOMISLAV MARASOVIĆ

ZAŠTITA GRADITELJSKOG NASLJEĐA

POVIJESNI PREGLED S IZBOROM TEKSTOVA
I DOKUMENATA

ZAGREB — SPLIT
1983.

1. *Introduction*

The purpose of this study is to investigate the effects of the proposed system on the performance of the system. The study is organized as follows: Chapter 1 introduces the system and the objectives of the study. Chapter 2 describes the system architecture and the components. Chapter 3 presents the experimental setup and the results. Chapter 4 discusses the conclusions and the future work.

2. *System Architecture*

The system architecture is based on a client-server model. The client is responsible for the user interface and the data entry. The server is responsible for the data storage and the processing. The system is designed to be scalable and flexible.

3. *Experimental Setup*

The experimental setup consists of a group of users who are trained to use the system. The users are then asked to perform a series of tasks. The results are then analyzed to determine the effects of the system on the performance of the users.

4. *Results and Conclusions*

The results of the study show that the proposed system has a significant positive effect on the performance of the system. The system is able to handle a large number of users and to provide a high level of performance. The system is also flexible and can be adapted to different environments.

5. *Future Work*

Future work includes the development of a more advanced system that can handle a larger number of users and provide a higher level of performance. The system should also be able to adapt to different environments and provide a more user-friendly interface.

1. Pojam graditeljskog nasljeđa

Pristupajući povijesnom pregledu zaštite graditeljskog nasljeđa potrebno je prije svega definirati sam pojam »graditeljsko nasljeđe« u okviru šireg pojma »kulturnih dobara« i s tim u vezi osvrnuti se i na neke probleme terminološke prirode.

Pod pojmom *graditeljskog nasljeđa* razumijevaju se *nepokretna kulturna dobra nastala ljudskim radom od prethistorije do suvremenih graditeljskih ostvarenja*. Tim su pojmom obuhvaćeni povijesni gradovi i naselja ili njihovi dijelovi, stare građevine i njihovi dijelovi, te arheološki objekti i područja koja imaju povijesnu, kulturnu, umjetničku ili ambijentalnu vrijednost. Zovemo ih graditeljskim nasljeđem (ili graditeljskom baštinom) da bismo pod tim jednim pojmom obuhvatili sva ostvarenja *graditeljstva*, tj. *urbanizma, arhitekture i građevinarstva* u prošlosti. Ta se ostvarenja kao nepokretna baština razlikuju od pokretne baštine, kojoj pripadaju sva druga ostvarenja likovne i primijenjene umjetnosti: kiparstva, slikarstva i umjetnog obrta, a koji također čine dio *kulturnog nasljeđa*, odnosno *kulturnog dobra*. Nepokretnim dobrima smatraju se i ona djela kiparstva i slikarstva, koja su organski vezana s povijesnim građevinama.

Za kulturna dobra (ili kulturnu baštinu) u cjelini bio je veoma uobičajen i još je uvijek rasprostranjen, kako u našoj tako i u drugim zemljama, termin »spomenik kulture« (monumento, monument, pamjatnik, Denkmal). Tek u posljednje vrijeme nastoji se uvođenjem pojma *kulturno dobro* (cultural property, bien culturels bene culturale) potisnuti taj ne sasvim primjereni termin »spomenik«, koji bi trebalo ograničiti na stvarno semantičko značenje te riječi, tj. na prostornu ili likovnu oznaku podignutu u spomen neke osobe ili događaja. Analogno tomu trebalo bi i za nepokretna kulturna dobra postepeno odustajati od konvencionalnog termina »nepokretni spomenik kulture« i zamijeniti ga primjerenijim terminom »graditeljsko nasljeđe« (graditeljska baština) koji sve više osvaja mjesto u novijoj znanstvenoj i stručnoj literaturi i u normativnim aktima naše zemlje i pojedinih drugih zemalja.

U posljednje vrijeme graditeljsko nasljeđe sve se češće nalazi u istom kontekstu (kad je riječ o istraživanju, znanstvenoj obradi, normativnim aktima isto kao i u prostornom planiranju) s prirodnim nasljeđem (prirodnom baštinom) s kojim zajedno čini dio *čovjekove okoline*. U tom smislu javlja se za graditeljsko nasljeđe i pojam »*povijesne okoline*«, koji također ima svoj puni smisao, pogotovu ako ga se promatra u okviru šireg, ekološkog aspekta kulturnih vrijednosti na određenom području.

Zaštita graditeljskog nasljeđa izrazita je multidisciplinarna aktivnost; ona okuplja stručnjake koji se prvenstveno bave graditeljstvom i umjetnošću, tj. urbaniste, arhitekte, građevinare, povijesničare umjetnosti, arheologe, povijesničare, etnologe, ali prema potrebi i stručnjake iz drugih znanstvenih oblasti i područja (pravnike, sociologe, ekonomiste, kemičare, slikare-restauratore i dr.), koji zajedno učestvuju u složenim postupcima zaštite i suvremenog korištenja kulturne baštine.

2. Vrste graditeljskog nasljeđa¹

Po osnovnom karakteru razlikujemo tri glavne vrste graditeljskog nasljeđa:

1. Graditeljske cjeline,
2. Povijesne građevine,
3. Arheološka nalazišta.

¹ Savjet za čovjekovu sredinu i prostorno uređenje izvršio je listopada 1981. g. klasifikaciju prirodne i graditeljske baštine, koja uz tri osnovne vrste graditeljskog nasljeđa što se i ovdje navode, uključuje još i memorijalne spomenike kao četvrtu vrstu.

Graditeljske cjeline su povijesni gradovi ili naselja, odnosno dijelovi tih gradova i naselja ako izražavaju cjelinu urbanog ili ruralnog života, koja su značajna po svojim urbanističko-arhitektonskim, ambijentalnim, kulturno-povijesnim, umjetničkim, etnološkim i drugim osobinama.

U tu grupu spadaju, dakle, stari gradovi koji su u cjelini od povijesnog značenja i vrijednosti, odnosno povijesne jezgre većih gradova, ili pak njihove pojedine četvrti i predgrađa, odnosno podgrađa.

Istoj skupini pripadaju stara seoska ili polugradska naselja, ruralna suburbana područja oko starih gradova, koja imaju povijesne i ambijentalne vrijednosti, i u najvećem broju slučajeva etnološke vrijednosti. Ovdje treba priključiti i mrtve stare gradove, odnosno ruševine gradova i naselja, ako predstavljaju cjelinu naseobinskog života i ako su arheološki istraženi.

Povijesne građevine, ili dijelovi građevina, ili pak skupine građevina kad čine jedinstvenu arhitektonsku cjelinu, su graditeljski objekti koji imaju arhitektonske, umjetničke, kulturno-povijesne, etnološke, tehničke i druge vrijednosti.

Po svojoj namjeni oni se dijele na više skupina, a to su:
kulne građevine: hramovi, crkve, krstionice, samostani, grobna arhitektura i dr.;

vojničke građevine: tvrđave, bastioni, logori, kasarne i dr.;

civilne javne zgrade: vijećnice i druge upravne zgrade, cisterne, objekti zdravstvenih, kulturno-povijesnih, trgovačkih, ugostiteljskih i drugih javnih sadržaja;

utvrđeni dvorci;

spomenici (arhitektonski ili kiparski): podignuti na sjećanje povijesnih događaja i osoba;

privatne stambene građevine i radni prostori: gradske i seoske kuće, palače, dvorci, trgovačke radnje;

privredno-gospodarske građevine: manufakture, tvornice, silosi, mlinovi i drugi poljoprivredni pogoni;

infrastruktura: mostovi, ceste, vodovodi, kanali, luke i izgrađene obale kao i drugi objekti niskogradnje.

Sve te građevine različitih sadržaja pripadaju istoj vrsti graditeljskog nasljeđa bez obzira jesu li u cjelini ili djelomično sačuvani, odnosno predstavljaju ruševine, tj. arheološke objekte, ukoliko su oni istraženi. Nepokretna kulturna dobra ove skupine obuhvaćaju, dakle, sve objekte zanimljive sa gledišta povijesti arhitekture i građevinarstva.

Arheološka nalazišta predstavljaju posebnu vrstu graditeljskog nasljeđa, koja se tretiraju kao neistraženi arheološki rezervat, u kome se pod zemljom ili pod vodom nalaze ostaci starih gradova i naselja, ili njihovih dijelova, i ostaci starih građevina ili njihovih dijelova.

Neistraženim arheološkim nalazištima smatraju se sva ona područja na kojima su arheološka istraživanja u tijeku.

Kao posebne vrste graditeljskog nasljeđa smatraju se i pojedine skupine građevina ili širih prostora koje podjednako pripadaju prirodnoj i graditeljskoj baštini. To su:

- Povijesni i memorijalni parkovi kao veći prostori koji sadrže ili su obilježeni kulturno-povijesnim građevinama i spomenicima;
- Prirodno-graditeljske cjeline, koje su značajne kako po svojim prirodnim osobinama, tako i po povijesno-umjetničkim ambijentima, arhitektonskim i drugim vrijednostima;
- Prostori vrtne arhitekture, koji osim hortikulture imaju i kulturno-povijesnu, arhitektonsko-umjetničku i drugu vrijednost.

3. Vrijednosti graditeljskog nasljeđa

Povijesne cjeline, naselja, pojedinačne građevine, njihovi dijelovi i arheološka nalazišta mogu današnjem čovjeku i današnjem društvu u cjelini otkriti u sebi čitav niz vrijednosti koje proizlaze kako iz njihovih osobina, tako i iz njihove funkcije.

Po svojim osobinama cjeline i objekti graditeljskog nasljeđa mogu imati: *Povijesnu vrijednost*, ako su vezani uz određeni događaj ili znamenitu osobu bliže ili dalje prošlosti; ako odražavaju povijesni kontinuitet, odnosno povijesno dokazuju postojanje naselja, grada ili naroda;

Vrijednost starosti, ako odražavaju svoje dugo vremensko postojanje;

Umjetničku vrijednost, ako sadrže opće prihvaćene likovne i estetske osobine;

Ambijentalnu vrijednost, ako sadrže određeni stupanj atraktivnosti svog ugođaja;

Urbanističku vrijednost, ako kao cjelina pokazuje sklad organiziranog nasobinskog života te određene kvalitete u strukturi i slici grada ili naselja, odnosno njihova položaja u krajoliku;

Vrijednost izvornosti, ako sadrže originalne elemente sagledive u društvenim i tehničkim znanostima;

Vrijednost rijetkosti, ako je izražena u odnosu na kvantitetu pojava, vrsta, oblika i drugih sličnih elemenata u određenom vremenu i na određenom prostoru;

Zadar poslje rušenja u drugom svjetskom ratu

Povijesno središte Varšave g. 1944.

Vrijednost reprezentativnosti, ako izražavaju jedinstvenost, tipičnost i reliktnost u svojoj vrsti, pojavi ili genezi;

Vrijednost cjelovitosti, ako izražavaju jedinstvenost funkcija i oblika.

Po svojoj funkciji povijesne cjeline i pojedine građevine mogu imati:

Znanstveni značaj, kao prostor ili objekt raznolikog znanstvenog interesa (arheološkog, povijesnog, povijesno-umjetničkog, arhitektonskog, građevinskog i drugog tehničkog);

Odgovorno-obrazovni značaj, koji proizlazi iz spoznaje o njihovoj vrijednosti, uključujući često puta i patriotski smisao poruke, koju može pružiti takav objekt ili cjelina;

Kulturni značaj, koji može imati u raznovrsnoj izvornoj ili suvremenoj upotrebi;

Kultni značaj, ako se kao kulturno dobro nalazi u kulturnoj funkciji;

Privredni značaj, s obzirom na velike mogućnosti raznovrsnog utilitarnog korištenja. Posebna privredna vrijednost kulturnih dobara odražava se u njihovoj ulozi turistički atraktivnih objekata i prostora;

Već od samog nastanka svaki objekt i cjelina graditeljstva (zgrada ili manjoj mjeri posjeduju povijesne građevine i cjeline, isto kao i svi drugi objekti graditeljstva.

4. Ugroženost graditeljskog nasljeđa i uzroci njegova propadanja

Već od samog nastanka svaki objekt i cjelina graditeljstva (zgrada ili njezin dio, naselje ili grad) izloženi su različitim utjecajima koji ugrožavaju njihove izvorne ili vremenom nataložene oblikovne, prostorne, strukturalne,

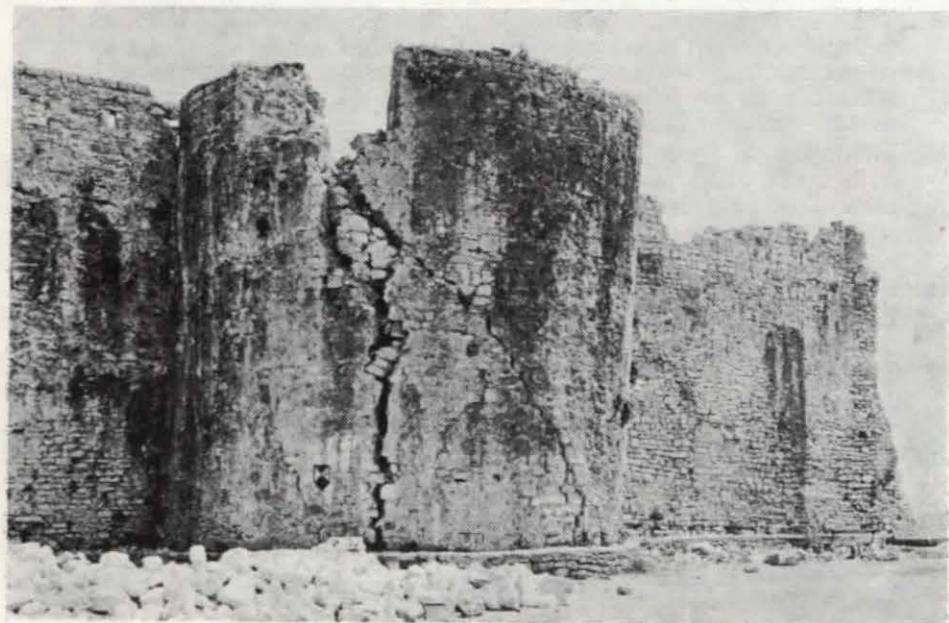
estetsko-umjetničke, funkcionalne, ekonomske i druge vrijednosti. Uzroci ugroženosti i (kao posljedice toga) degradacije povijesnih cjelina i pojedinačnih građevina veoma su brojni i raznovrsni, a odražavaju se u potpunom ili djelomičnom rušenju zgrada i građevnih objekata, u nadograđivanju i pregradnjama, u promjeni namjene, u narušavanju okoliša i drugim oblicima degradacije.

Uzroci ugroženosti i degradiranja su *dugotrajni* jer postoje od samog nastanka graditeljskog i umjetničkog djela ili pak *trenutni*, uzrokovani naglim promjenama. U posljednje vrijeme javljaju se, uz tradicionalne, i sasvim novi uzroci, svojstveni našem vremenu veoma dinamičnog ekonomskog, urbanog i općedruštvenog razvitka, koji općenito ugrožavaju tradicionalnu ekološku situaciju našeg planeta.

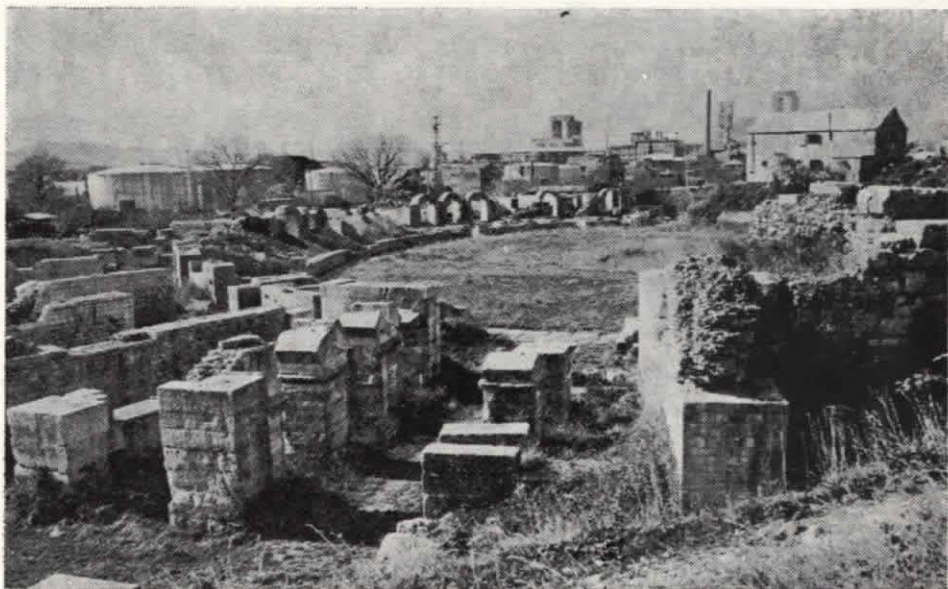
Dva su osnovna oblika *dugotrajne degradacije graditeljskog nasljeđa*, a vezani su uz djelovanje *vremena* i *prirode* s jedne strane, te uz djelovanje *čovjeka* s druge strane.

Vrijeme i *priroda* odražavaju se na graditeljsko nasljeđe kroz proces *evolutivnog propadanja* ili pak kroz *nagle pojave*. *Evolutivno propadanje* odnosi se prije svega na *položaj građevine*. Ovdje spadaju *mikroklimatske prilike* i *topografska orijentacija*, a odražavaju se na djelovanje vjetra, inosolaciju i druge uvjete izrazito lokalnog djelovanja. Među degradacijama dugotrajnog djelovanja su i one koje se odnose na *strukturu zgrade*, a uzrokovane su upotrebljenim materijalom, primijenjenim sistemom konstrukcije, što je opet u vezi s projektom, i konačno samom izvedbom, odnosno njezinom kvalitetom.

Degradacijom dugotrajnog djelovanja smatraju se i oni utjecaji koji nisu vezani uz samo zgradu i njezin prostor, nego nastaju kao *vanjski prirodni uzroci*. To su *fizičke promjene* (termičke, hidričke, eoličke), koje postepeno deterioriraju povijesnu građevinu i naselje u cjelini; kemijske i elektro-kemijske, među kojima je za graditeljsko nasljeđe pogubno atmosfersko zagađenje; *botaničke*, posebno kroz razorno djelovanje biljaka-penjačica; *biološke*

Zidine Budve, oštećene potresom g. 1979.

Ostaci solinskog amfiteatra u neposrednoj blizini industrijske zone

i *mikrobiološke*, u prvom redu zbog raznih mikroorganizama i insekata koji uništavaju drvenu građu. Za graditeljsko i umjetničko nasljeđe naročito je pogubno djelovanje *vlage*.

Uz te brojne uzroke degradacije, kroz dugotrajno djelovanje prirodnih činilaca uništavanju kulturnih dobara često su uzrokom i nagle pojave, uglavnom *elementarnih nepogoda*, među kojima za stare gradove i naselja, isto kao i za pojedinačne povijesne građevine, naročito katastrofalne posljedice ostavljaju potresi. Dovoljno je prisjetiti se posljedica potresa samo u našoj zemlji, kako onih u prošlosti (npr. strahovito rušenje Dubrovnika 1667.), tako i onih kojima je svjedok naša generacija (Skoplje 1963, Crnogorsko primorje 1979) da se uoče njihove posljedice na graditeljsko nasljeđe. Toj vrsti prirodnih nepogoda naglog djelovanja pripadaju još vulkanske erupcije, cikloni i tajfuni, poplave, odroni i ulegnuća tla, lavine i požari do kojih dolazi prirodnim uzrocima, što se, među ostalim, odražava na gubitak kulturnih dobara.

Osim prirode, i *čovjek* je često uzrokom uništavanja i degradacije kulturnih vrijednosti, a najviše nepokretnog kulturnog nasljeđa. Katkada su to svijesne, ali mnogo češće nesvijesne akcije.

Svijesne degradacije graditeljskog nasljeđa različitih su pobuda. U prošlosti su to najčešće bile akcije vezane uz određene *prakticističke, ekonomske, estetske* i druge razloge, suprotne današnjim shvaćanjima, koje su mogle podstaći rušenje mnogih povijesnih objekata, da bi se na njihovom mjestu mogle podići građevine značajnije za određenu društvenu sredinu tog vremena. Tako su porušeni mnogi antički hramovi, da bi ustupili mjesto kršćanskim crkvama, ili pak same crkve ranijih razdoblja koje su zamijenjene novogradnjama za iste kultne potrebe. Iz istih razloga najveći broj crkvenih građevina radikalno je preuređen prema ukusu našeg vremena.

Često je i *vjerska nesnošljivost* uzrokovala rušenje kulturnih dobara, naročito na područjima naizmjenične vlasti jedne i druge konfesije, kao što je bio slučaj s nekim kršćanskim građevinama u Španjolskoj nakon

islamskog osvajanja, odnosno s islamskim građevinama na tom istom području nakon katoličke rekonkviste, premda je na istom području bilo i mnogo primjera obostrane tolerancije, zahvaljujući kojoj i danas postoje mnoge povijesne zgrade u toj regiji.

Svjesno rušenje i degradiranje kulturnih vrijednosti katkad je bilo motivirano i *ideološko-političkim razlozima*. Tako su Mlečani u Dalmaciji svjesno uništavali obilježja hrvatsko-ugarskog razdoblja. Za vrijeme francuske revolucije koncem XVIII. st. porušene su ili nagrađene neke od najistaknutijih povijesnih građevina (Cluny, Saint-Denis, Bastilja), jer su smatrane simbolima svrgnutog režima. Nacistička ili neo-fašistička uništavanja židovskih sinagoga potaknuta su također ideološkim motivima.

Nepokretna kulturna dobra bila su, manje ili više, posvuda izložena uništavanju i nagrađivanju kao posljedica čistog *vandalizma* bez idejnih podloga.

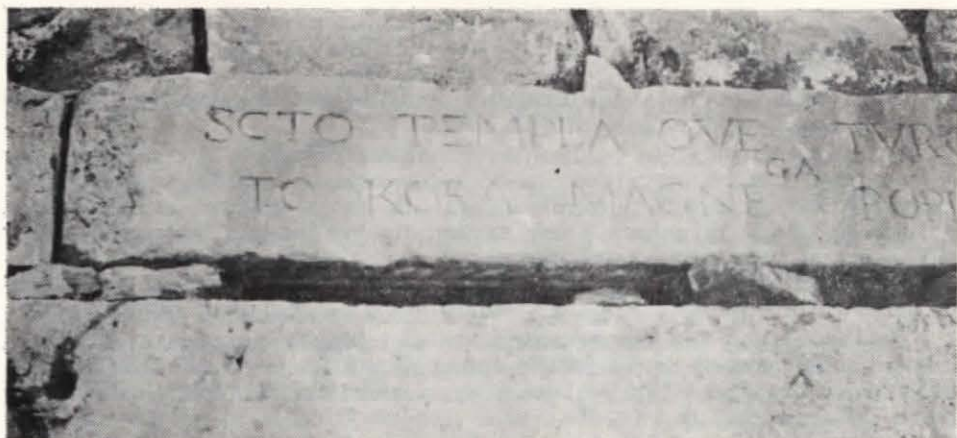
Nasuprot takvoj svjesnoj degradaciji graditeljskog nasljeđa, mnogo su složeniji i mnogo brojniji uzroci uništenja ili nagrađivanja graditeljskog nasljeđa koje čovjek prouzrokuje svojim *nesvjesnim djelovanjem*. Među njima najstrašnije posljedice od prvih začetaka ljudske civilizacije do danas ostavili su *ratovi*, koji su, uz velike ljudske žrtve, materijalna i duhovna dobra, odnijeli i neprocjenjive graditeljske i umjetničke vrijednosti. Osjetila je to i naša zemlja i naši narodi, koji su — došavši u ove krajeve — već početkom VII. st. sudjelovali u rušenju antičkih urbanih sredina da bi zatim kroz dugo postojanje na ovom tlu bili izloženi ratnim pustošenjima s različitim strana i gubicima brojnih istaknutih kulturnih vrijednosti. Naročito teška stradanja povijesnih ambijenata uslijedila su u drugom svjetskom ratu, kad su, uz rušenja i paljenja pojedinih zgrada i naselja, stradali od bombardiranja čitavi dijelovi gradova (Zadar, Beograd i dr.). U tom ratu nastradale su i mnoge druge cjeline velike kulturne vrijednosti (Coventry, Montecassino, Varšava, Lenjingrad i dr.), kao i pojedine građevine. Požari prouzrokovani ljudskom rukom također su odnijeli mnoga kulturna dobra.

Nesvjesnoj degradaciji graditeljskog nasljeđa često je uzrokom *nebriga* u održavanju koja prouzrokuje propadanje građevina, ili u neprimjerenom korištenju čime se također narušavaju izvorne vrijednosti.

Zapuštenost graditeljskog nasljeđa veoma je česta pojava, koja naročito posljednjih stoljeća pogađa mnoge povijesne cjeline, u prvom redu stare gradske jezgre, a uzrokovana je promjenama u *socijalnoj strukturi stanovništva*, te s time u vezi i *ekonomskom degradacijom* povijesnih zona i drugim razlozima. Kao rezultat takvih procesa zapušta se stalno održavanje starih zgrada, pa one sada naglo propadaju. Njihove dotrajale konstrukcije često uzrokuju urušavanje, kojim se dovodu u pitanje i životi njihovih stanovnika. Uvjeti života stanovnika povijesnih jezgri u nekim su slučajevima ispod biološkog minimuma, čemu pridonosi dotrajala i oskudna infrastruktura, neprimjereni raspored poslovnog prostora, neregulirani promet i druge nepogodnosti, što — bez obzira na gore ili bolje stanje arhitektonsko-umjetničkih vrijednosti — degradira povijesnu sredinu u cjelini.

Veoma česti uzrok nesvjesnog nagrađivanja povijesnih građevina i ambijenata je *nekontrolirana izgradnja* (nadogradnja, pregradnja) na samom objektu ili u njegovoj neposrednoj okolini. Nadogradnje takve vrste narušavaju povijesna naselja i gradove u cjelini.

Također i *izgradnja* zasnovana na *arhitektonskim projektima* često puta degradira povijesni ambijent, ukoliko se projekt — bez obzira na kvalitetu same novogradnje — nije uspio volumenom, mjerilom, materijalom ili arhitektonskim izrazom uskladiti s povijesnom okolinom. Još veće štete za povijesne ambijente nastaju neprimjerenim *urbanističkim* i *prostornim planovima*, ukoliko oni ne vrednuju povijesnu cjelinu, zgradu ili skupinu. U razvojnim planovima to se odražava u neadekvatnom lociranju različitih sadržaja

Natpis na crkvi sv. Mande na Skarpama u Splitu, koji pruža podatke o obnovi (SCTO TEMPLA OVEGA TURCI OPALISCE 1657, TO KORA MAGNEA POPI OGRADISCE 1678.)

(industrije, prometnice i sl.), a u provedbenim planovima kroz neusklađene gabarite unutar ili izvan jezgre, kroz neprimjerene funkcije, prometna rješenja i druge zahvate neusklađene s karakterom povijesne sredine. Toj nesvijesnoj degradaciji graditeljskog nasljeđa katkad, na žalost, pridonosi i sama služba zaštite spomenika kulture, bilo zaštitnim rješenjima ili izvedbom koje nisu u skladu s arhitektonsko-ambijentalnim vrijednostima, bilo pasivnošću prema planersko-projektnim i drugim društvenim akcijama koje ugrožavaju te vrijednosti. Treba, međutim, naglasiti da su u većini slučajeva sprečavanja takvog ugrožavanja graditeljskog i kulturnog nasljeđa prelazili realne mogućnosti institucija i pojedinaca zaduženih za kulturnu baštinu da se suprotstave takvim pojavama pa za neuspjehe u očuvanju povijesne okoline ne mogu snositi krivnju stručne institucije, već je to često puta posljedica općeg društvenog stanja u pojedinim zemljama.

Nabrajanjem ovih posljednjih uzroka postepeno smo od dugotrajnih evolutivnih izvora degradacije kulturnih dobara prešli na *recentne* uzroke svojstvene našem vremenu. To su uzroci vezani uz gotovo revolucionarne promjene *ljudskog habitata* (izražene kroz naglu urbanizaciju i poremećaj socijalne ravnoteže povijesnih naselja); uz promjene *ljudskog rada*, koji se odražavaju na tipove ekonomskih aktivnosti, uz povećanje *slobodnog vremena*, koje s razvojem turizma donosi stanovite pozitivne, ali i neke negativne posljedice za kulturna dobra. Uključenjem tih problema, razmatranje degradacije graditeljskog nasljeđa stapa se postepeno s općom *ekološkom problematikom* kojoj jednim svojim dijelom ono zaista i pripada, jer se brojni ekološki problemi (zagađivanje zraka, vode i tla) jednako odnose i na cjeline i objekte graditeljskog nasljeđa.

5. Zaštita graditeljskog nasljeđa i njezina povijest

Da bi zaštitili svoje kulturne vrijednosti, a među njima i nepokretna kulturna dobra kao najizrazitije materijalne ostatke povijesnog nasljeđa, pojedinci i ljudske zajednice od najstarijih su vremena poduzimali stanovite mjere i konkretne zahvate na očuvanju i obnovi povijesnih građevina i umjetničkih ostvarenja, a te su akcije s razvojem društva bivale sve organiziranije i intenzivnije. Zaštita kulturnih dobara, uključujući i graditeljsko nasljeđe kao najznačajniji dio tih dobara, predstavlja danas organiziranu društvenu

brigu gotovo u svim zemljama svijeta, a u nekim zemljama, među koje spada i SFR Jugoslavija, ta se akcija smatra kao djelatnost od posebnog društvenog interesa. Razvojem te djelatnosti u povijesti bavi se historiografija zaštite kulturnih dobara, odnosno historiografija zaštite graditeljskog nasljeđa ako obrađuje samo nepokretna kulturna dobra.

Historiografija zaštite graditeljskog nasljeđa obrađuje, prema tomu, povijest ljudskih akcija upravljenih na očuvanje, obnovu i uređenje nepokretnih kulturnih dobara. Iako bi se terminom »zaštita« moglo shvatiti samo očuvanje postojećeg stanja, taj pojam u sebi razumijeva sve moguće intervencije, kao što su restauracija, obnova, rekonstrukcija, revitalizacija, reanimacija, i drugi mogući oblici zahvata u povijesnoj okolini koji se poduzimaju u svrhu očuvanja kulturnih dobara i njihova vrednovanja u suvremenom životu.

Poznavanje razvoja konzervatorske misli i prakse omogućava lakše snalaženje u suvremenoj teoriji zaštite spomenika, koja je nastala kao rezultat evolutivnog procesa od prvih doktrina klasicističke inspiracije do suvremene »aktivne« zaštite.

Proučavanje razvitka konzervatorske teorije i prakse veoma je recentno znanstveno usmjerenje, koje u sebi ujedinjuje više znanstvenih oblasti i područja, odnosno znanstvenih disciplina, kao što su povijesne znanosti, teorija likovnih umjetnosti, teorija arhitekture, teorija urbanizma i prostornog planiranja, etnologija, pravna normativa, prirodoslovne znanosti i dr.

Historiografsko istraživanje razvitka zaštite graditeljskog nasljeđa uglavnom se zasniva na proučavanju građevina i povijesnih cjelina, grafičkih izvora, povijesnih izvora i dokumenata, normativnih akata, te literature iz te znanstvene discipline.

Povijesna građevina ili cjelina pruža kroz temeljito istraživanje i znanstvenu obradu čitav niz podataka, koji se mogu koristiti i za proučavanje nekih pitanja vezanih uz doktrinu ili tehničku izvedbu zaštitnih i restauratorskih radova. U nekim slučajevima do tih se podataka dolazi temeljitom analizom zidova, načina gradnje, istraživanjem prvobitnog oblika i različitih faza u razvitku građevine ili cjeline, a u nekim, doduše rijetkim prilikama, sam objekt može izravno pružiti podatak o zaštitnoj ili restauratorskoj intervenciji kroz natpise na samoj građevini.

Grafički izvori veoma često pružaju dragocjene podatke o nekoj intervenciji, jer (u nedostatku opisa) ilustriraju stanje prije zaštitnog ili restauratorskog zahvata, pokazuju katkad izvorni projekt zaštite ili pak stanje neposredno nakon njegove realizacije. Tu u prvom redu spadaju stari crteži zgrada ili vedute grada i njegovih dijelova, izvorni nacrti, projekti, stari katastarski planovi, prvi urbanistički projekti, te stare fotografije kao dragocjeni i pouzdani dokumenti stanja nekog objekta ili cjeline ili izvođenja zahvatnih radova u određenom razdoblju.

Pisani povijesni izvori također su dragocjene i katkad jedine informacije o restauratorskom zahvatu ili problemu. Ovdje spadaju svi oni povijesni dokumenti (isprave o utemeljenju, notarski akti i ostali pravni spisi, statuti gradova, biskupske vizitacije i brojni drugi povijesni izvori) koji donose podatke o rušenju naselja ili grada.

Normativni akti pružaju važne podatke o razvoju konzervatorske misli, naročito u novijem vremenu otkad postoji pravno regulirana služba zaštite. Ovdje spadaju zakoni u pojedinim državama, odluke drugih društveno-teritorijalnih zajednica, kao i različite nacionalne i međunarodne povelje, konvencije, rezolucije i preporuke koje se odnose na zaštitu i obnovu graditeljskog nasljeđa. Neki od tih dokumenata u cjelini se donose u prilogima ove knjige.

Konačno, historiografija zaštite graditeljskog nasljeđa služi se *literaturom* i svim drugim objavljenim informacijama (uključujući i novinske vijesti)

koje se odnose na problem zaštite, a vremenski obuhvaćaju veoma široki raspon od antičkih spisa i renesansnih traktata do suvremenih teorija i drugih studija i članaka, koji razmatraju tu građu. Neki od tekstova od ranijih razdoblja zaštite nalaze se također u prilogima ove knjige.

6. Periodizacija povijesnog pregleda

Historiografiji zaštite graditeljskog nasljeđa moguće je pristupiti s različitim periodizacijama, primijenjujući i različite kriterije u određivanju početka te djelatnosti. Tako pojedini autori započinju povijesni pregled klasicističkom fazom kao prvim razdobljem koje usvaja određenu doktrinu u zaštiti kulturnih dobara. Neki povijesnici zaštite priključuju svojoj povijesnoj obradi i renesansno razdoblje koje prvo uvodi svijesno istraživanje ranijeg, u prvom redu antičkog graditeljstva, da bi se na temelju tih spoznaja postavila teorija stvaralaštva tog vremena. Neki istraživači u svojoj povijesnoj obradi sežu i do antičkog razdoblja, jer i ono pokazuje više ili manje svijesne akcije za zaštitu kulturnih dobara. Budući da smatramo da ni najsažetiji prikaz razvoja zaštite ne bi smio zanemariti one periode koji su, makar i u manjoj mjeri nego razdoblja novog vijeka, odražavali svoj odnos prema kulturnoj baštini, to i u ovom pregledu prikaz karakterističnih faza počinje starim vijekom, a završava najnovijim dostignućima u teoriji i praksi zaštite graditeljskog nasljeđa.

U okviru tog dvotisućljetnog razvitka moguće su različite periodizacije, zasnivane na uobičajenim kulturno-povijesnim razdobljima historiografske građe.¹ U ovom pregledu periodizacija se prvenstveno zasniva na evolutivnim fazama u teoriji zaštite kulturnih dobara, pa je stoga čitava ta građa podijeljena na slijedeća osnovna razdoblja:

1. *Stari vijek*: u ovom povijesnom pregledu uglavnom ograničen na neke primjere odnosa prema graditeljskoj i kulturnoj baštini u rimskom razdoblju do kraja V. st. n.e.
2. *Srednji vijek*: razmatran u svojim konvencionalno utvrđenim okvirima od pojave »barbarskih« država u Evropi do kraja razdoblja gotičke umjetnosti (približno od kraja V. st. do sredine XV. st.).
3. *Renesansno i barokno razdoblje*: približno od sredine XV. st. do sredine XVIII. st.
4. *Razdoblje »klasicističke zaštite«*: približno od sredine XVIII. st. do sredine XIX. stoljeća.
5. *Razdoblje »romantičke zaštite«*: približno od sredine do kraja XIX. st.
6. *Razdoblje »biološke zaštite«*: približno od kraja XIX. st. do sredine XX. stoljeća.
7. *Razdoblje »aktivne zaštite«*: poslije drugoga svjetskog rata.

Pregled zaštite u tim razdobljima ograničen je samo na osnovne karakteristike i najznačajnije pothvate iz svjetske (uglavnom evropske) konzervatorske i restauratorske teorije i prakse, uključujući i osvrt na stanje u našoj zemlji. Taj se pregled, dakle, ograničava samo na iznošenje osnovnih karakteristika u stavovima pojedinih razdoblja prema povijesnom nasljeđu i nema pretenzije da prikaže sve relevantne činjenice u historijatu zaštite i obnove kulturnih dobara. Zato je izbor događaja usredotočen na one primjere koji najpotpunije mogu prikazati odnos određenog vremena i sredine prema čuvanju, obnovi, uređenju i vrednovanju povijesnih građevina i cjelina od antike do danas.

¹ Tako npr. prema P. Leonu (*Les monuments historiques*, Paris, 1917) osnovna je podjela na empirijskoj, doktrinalnoj i eksperimentalnoj fazi. U talijanskoj historiografiji zaštite često se za novije razdoblje spominje »znanstvena« i »kritička« faza (*restauro scientifico*, *restauro critico*). U našoj stručnoj literaturi A. Deanović (*Retrospektiva konzervatorstva*, 1964) razlikuje »restauratorsku«, »biološku« i »kreativnu« fazu zaštite spomenika.